

આપણે આગળ જોયું કે, કેવી રીતે રાજ્યોનો ઉદ્ભવ અને તેમનું પતન થયું. આમ છતાં નગરો અને ગામોમાં નવી કળાઓ, હસ્તકળાઓ અને ઉત્પાદક પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ થયો. આ સમયગાળામાં કેટલાંક મહત્વપૂર્ણ રાજનૈતિક, સામાજિક અને આર્થિક પરિવર્તનો થયાં. પરંતુ સામાજિક પરિવર્તન બધી જગ્યાએ એકસરખું ન હતું. વિવિધ સમાજ અલગ-અલગ રીતે વિકસિત થયા. આવું શા માટે થયું તે સમજવું જોઈએ.

જનજાતિઓ અને વિચરતી જાતિઓ

મોટાં શહેરો અને ગ્રામ્ય-વિસ્તારોથી દૂર સદીઓથી પોતાની સંસ્કૃતિ અને ઓળખને પ્રસ્થાપિત કરતો એક વિશિષ્ટ સમાજ પણ ભારતમાં વસતો હતો. જેને આપણે જનજાતીય સમુદાય કે આદિવાસી સમુદાયથી ઓળખીએ છીએ. આ સમાજ એ સમયની સમાજવ્યવસ્થાથી અલગ હતો.

પ્રત્યેક જનજાતિના સભ્યો કબીલાઈ પ્રથાથી એકબીજા સાથે જોડાયેલા હતા. તેઓ શિકારી અને પશુપાલક તરીકે તો થોડેઘણે અંશે ખેતી દ્વારા પોતાનું જીવન જીવતા હતા. જંગલ અને પ્રકૃતિ તેમના જીવન પર સૌથી વધુ અસર કરતાં પરિબળો હતાં. તેમનાં ઘરો પ્રાકૃતિક સંસાધનોથી જ બનેલાં હતાં. કેટલીક જાતિઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ભટકતી રહેતી હતી. જેને આપણે વિચરતી કે વિમુક્ત જાતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ. જનજાતિના લોકો જમીન અને જમીનપેદાશો પર સંયુક્ત રીતે નિયંત્રણ રાખતા અને પોતાના બનાવેલા નિયમોને આધારે પરિવારોમાં તેની વહેંચણી કરતાં. તેઓનું જીવન સામૂહિક સ્વરૂપનું હોવાથી તેમની અર્થવ્યવસ્થામાં પણ સામૂહિકતાનો સિદ્ધાંત જોવા મળે છે. જુદા-જુદા સમુદાયોમાં સામાજિક સમાનતા જોવા મળતી હતી.

ઉપખંડના વિવિધ ભાગોમાં ઘણી મોટી જનજાતિઓનો વિકાસ થયો. સામાન્ય રીતે તેઓ જંગલો, પહાડો, રણ અને દુર્ગમ જગ્યાઓ પર નિવાસ કરતા હતા. કેટલીક વાર તેમના કરતાં વધારે શક્તિશાળી સમાજ સાથે તેમનો સંઘર્ષ પણ થતો. આમ છતાં જનજાતિઓએ પોતાની સ્વતંત્રતા ટકાવી અને સંસ્કૃતિને ઉજાગર કરી.

જાતિ આધારિત સમાજ અને જનજાતીય સમાજ વિવિધ જરૂરિયાતો માટે એકબીજા પર નિર્ભર હતો. સંઘર્ષ અને નિર્ભરતાના સંબંધને કારણે બંને સમાજમાં ધીરે-ધીરે પરિવર્તન આવ્યું.

આદિવાસી જાતિના લોકો

સમકાલીન ઇતિહાસકારો અને મુસાફરોએ આદિવાસી અને વિચરતી જાતિઓ વિશે બહુ ઓછી જાણકારી આપી છે. કેટલાક અપવાદો બાદ કરતાં જનજાતિના લોકો પાસે લેખિત દસ્તાવેજો મળતા નથી. પરંતુ આદિવાસી તરીકે ઓળખાતી જનજાતિ પ્રજા પોતાના સમૃદ્ધ રીતરિવાજોનું અને મૌખિક પરંપરાઓનું રક્ષણ કરતી હતી. આ પરંપરાઓ નવી પેઢીને વારસામાં મળતી હતી. વર્તમાન ઇતિહાસકારો જનજાતિઓનો ઇતિહાસ લખવા માટે આવી મૌખિક પરંપરાઓનો પણ ઉપયોગ કરે છે.

ભારતની મુખ્ય જનજાતિનાં ક્ષેત્રો

ભારતના મોટા ભાગના વિસ્તારોમાં જનજાતિની વસ્તી જોવા મળે છે. જનજાતિનો વિસ્તાર અને પ્રભાવ સમયની સાથે બદલાતો રહેતો. કેટલીક જનજાતિ ખૂબ શક્તિશાળી હોઈ મોટા પ્રદેશો પર નિયંત્રણ ધરાવતી હતી. જેમકે તેરમી-ચૌદમી સદી દરમિયાન પંજાબમાં ખોખર જનજાતિ અને ગખ્ખર જનજાતિ મુખ્ય હતી. આ જનજાતિમાંથી આવનાર કમાલખાં ગખ્ખરને અકબરે મનસબદાર બનાવ્યા હતા. મોઘલો પહેલાં મુલ્તાન અને સિંધમાં લંઘા અને અરધુન જનજાતિઓનું આધિપત્ય હતું. ભારતના ઉત્તર પશ્ચિમ ભાગમાં બલોચ જનજાતિ સૌથી શક્તિશાળી હતી. તે વિવિધ નેતા (આગેવાનો) ધરાવતાં નાનાં-નાનાં કુળોમાં વિભાજિત હતી. પશ્ચિમ હિમાલયમાં વસતી ગડ્ડી ગડરિયો નામની જનજાતિ મુખ્ય હતી. જ્યારે ભારતના ઉત્તર પૂર્વ ભાગમાં નાગા, કૂકી, મીઝો, અહોમ અને અન્ય જનજાતિઓનું પ્રભુત્વ હતું.

હાલના બિહાર અને ઝારખંડના કેટલાક વિસ્તારોમાં બારમી સદી સુધી ચેર સરદારોનું આધિપત્ય હતું. ઈ.સ. 1591માં અકબરના સેનાપતિ રાજા માનસિંહે ચેરજાતિ પર હુમલો કરી પરાજિત કર્યા, પરંતુ તેમને સંપૂર્ણપણે આધીન બનાવી શક્યા નહિ ઔરંગઝેબના સમયમાં મુઘલસેનાએ ચેરજાતિના ઘણા કિલ્લાઓ કબજે કરી, તેમના પર પ્રભુત્વ સ્થાપિત કર્યું. આ વિસ્તારની બે મહત્વની જનજાતિઓ મુંડા અને સંથાલ હતી. આ જનજાતિઓ આ વિસ્તાર ઉપરાંત ઓડિશા અને બંગાળમાં પણ રહેતી હતી.

કર્ણાટક અને મહારાષ્ટ્રના પહાડી વિસ્તારોમાં કોળી, બેરાદ અને બીજી કેટલીક જનજાતિઓ રહેતી હતી. દક્ષિણ ભારતમાં કોરાગા, વેતર, મારવાર અને બીજી જનજાતિઓના લોકો મોટી સંખ્યામાં વસતા હતા.

ભીલ આ જનજાતિઓમાં સૌથી અગત્યના હતા. જે પશ્ચિમ અને મધ્ય ભારતમાં ફેલાયેલા હતા. સોળમી સદીના અંત સુધીમાં તેમાંના ઘણા ખેડૂત અને જમીનદાર તરીકે સ્થાયી થયા હતા. જોકે કેટલાક ભીલકુળ શિકાર અને અન્નસંગ્રહ સાથે જોડાયેલા રહ્યા. હાલના છત્તીસગઢ, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર અને આંધ્રપ્રદેશમાં ગોંડ લોકોની વસતિ વધુ છે.

ગુજરાતમાં આરાસુરથી ડાંગની પૂર્વ પટ્ટીના વિસ્તારની જનજાતિઓ આદિકાળથી આ દેશમાં પોતાની વિશિષ્ટ સમાજ-વ્યવસ્થા અને સંસ્કૃતિને સાચવીને બેઠી છે તથા આધુનિક સમય સાથે કદમ મિલાવીને પ્રગતિ કરી રહ્યા છે.

વિચરતી જાતિ

વિચરતી અને વિમુક્ત જાતિના લોકો પોતાનાં પશુઓ સાથે દૂર-દૂર સુધી ફરતા રહેતા. તેમનું જીવન મોટે ભાગે પશુપાલન પર આધારિત હતું. તેઓ સ્થાયી ખેડૂતો પાસેથી અનાજ, કપડાં, વાસણ અને અન્ય વસ્તુઓ માટે ઊન, ઘી વગેરે વસ્તુઓનો વિનિમય પણ કરતા હતા. કેટલીક વિચરતી જાતિઓ જાનવરો પર સામાન લાદી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જઈ વસ્તુઓનું ખરીદ-વેચાણ કરતી હતી.

વણજારા : ભારત અને ગુજરાતના સંદર્ભમાં

આ બધી વિચરતી વિમુક્ત જાતિઓમાં વણજારા સૌથી અગત્યના હતા. તેમની પોઠનો સમૂહ ‘વણજાર’ (ટાંડું) કહેવાતો. અલાઉદ્દીન ખલજી દિલ્લીનાં બજારો સુધી અનાજ અને ચીજવસ્તુઓ લાવવા-લઈ જવા માટે તેમનો ઉપયોગ કરતો. બાદશાહ જહાંગીરે પણ વણજારા દ્વારા બળદો પર અનાજ લાદીને શહેરોમાં વેચવાના તેમના કાર્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ખાસ બાબત તો એ છે કે, યુદ્ધ દરમિયાન વણજારાઓ બળદોની પોઠ દ્વારા મુઘલ સેના માટે અનાજ અને ચીજવસ્તુઓ લાવતા હતા. એક રીતે જોઈએ તો વણજારા ભારત અને વિશ્વ વચ્ચેની કડી હતા. મધ્ય એશિયાથી અનેક ચીજવસ્તુઓ તેમના દ્વારા ભારતમાં આવતી અને ભારતથી બહાર જતી.

જનજાતિઓ અને વિચરતી જાતિઓની સંસ્કૃતિ

કેટલીક વિચરતી વિમુક્ત જાતિઓ ઘેટાં-બકરાં, ઘોડા, ગાય, ભેંસ અને બળદના વેપાર સાથે પણ સંકળાયેલી હતી. વિવિધ જાતિના નાના-મોટા ફેરિયાઓ એક ગામથી બીજે ગામ જઈને જાતે બનાવેલાં દોરડાં, ઘાસની ચટાઈ અને મોટા થેલા વેચતા. કેટલીક વિચરતી વિમુક્ત જાતિઓમાં કાંગસિયા, મોડવાનો સમાવેશ થતો હતો. જે બંગાડી અને સૌંદર્ય- પ્રસાધનોના વેપાર સાથે જોડાયેલા હતા. કેટલીક વિચરતી જાતિઓમાં નટ, બજાણિયાનો સમાવેશ થતો. તેઓ વિભિન્ન અંગ-કસરતો દ્વારા લોકોનું મનોરંજન કરતા. ગુજરાતમાં વણજારા, માલધારી, નટ, બજાણિયા, કાંગસિયા જેવી વિચરતી વિમુક્ત જાતિઓ જોવા મળે છે.

વણજારાની પોઠ

જનજાતિઓમાં આવેલ સાંસ્કૃતિક પરિવર્તન

અર્થવ્યવસ્થા અને સમાજની જરૂરિયાતો વધતાં નવા કલા-કૌશલ્યો ધરાવતાં લોકોની આવશ્યકતા ઊભી થઈ. સમાજ જુદી-જુદી જાતિઓમાં વિભાજિત થયો. બીજી બાજુ, ઘણી જનજાતિઓ અને સામાજિક જૂથોને જ્ઞાતિ આધારિત સમાજમાં સમાવી તેમને જાતિનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો. આવી જાતિઓમાં વિશિષ્ટ કૌશલ્ય ધરાવતાં સમુદાય મુખ્ય છે. હવે વર્ણને બદલે જાતિ સમાજના સંગઠનનો આધાર બની.

ગોંડ અને અહોમ

ગોંડ : ભારતના ગોંડવાના નામના વિશાળ વનપ્રદેશમાં રહેનારી પ્રજા ગોંડ તરીકે ઓળખાય છે. જે ભારતની જૂની જનજાતિઓ પૈકીની એક છે. તેઓ સ્થળાંતરિત ખેતી કરતા નાનાં-નાનાં કુળોમાં વહેંચાયેલી વિશાળ ગોંડ જાતિમાં પ્રત્યેક કુળનો એક રાજા હતો. અકબરનામામાં નોંધાયું છે કે, ગઢકટંગાના ગોંડ રાજ્યમાં 70,000 જેટલાં ગામડાઓનો સમાવેશ થતો હતો.

આટલું જાણો

સ્થળાંતરિત (ઝૂમ) ખેતી

આ પ્રકારની ખેતીમાં જંગલોમાં વૃક્ષો કાપીને તેને સળગાવીને જમીન સાફ કરી 16 મી અને 17 મી સદીમાં ત્યાં ખેતી કરવામાં આવતી હતી. બે-ત્રણ વર્ષ ખેતી કર્યા બાદ જમીનની ફળદ્રુપતા ઘટતાં આ વિસ્તાર છોડી દઈને બીજી જગ્યાએ આ જ રીતે ખેતી કરવામાં આવતી. ખેતીના આ પ્રકારને સ્થળાંતરિત ખેતી અથવા ઝૂમ ખેતી તરીકે ઓળખવામાં આવતી હતી.

તેમની રાજ્ય-વ્યવસ્થા કેન્દ્રીકૃત હતી. રાજ્ય ગઢમાં વહેંચાયેલા હતા. દરેક ગઢ પર એક ખાસ ગોંડ કુળનું આધિપત્ય હતું. દરેક ગઢ 84 ગામોના એક એકમમાં વહેંચાયેલો હતો. જેને ચોર્યાસી તરીકે ઓળખતા. દરેક ચોર્યાસી બાર-બાર ગામના એક પેટા એકમ બારહોતોમાં વહેંચવામાં આવતી.

મોટાં રાજ્યોના ઉદય સાથે ગોંડ સમાજમાં પણ પરિવર્તન આવ્યું. મૂળભૂત રાજપૂત તરીકેની માન્યતા મેળવવા ગઢકટંગાના ગોંડ રાજા અમનદાસે સંગ્રામશાહની પદવી ધારણ કરી. તેના પુત્ર દલપતે મહોબાના ચંદેલ રાજપૂત રાજાની પુત્રી રાજકુમારી દુર્ગાવતી સાથે લગ્ન કર્યાં.

યુવાન વયે જ દલપતનું મૃત્યુ થતાં દુર્ગાવતીએ પાંચ વર્ષના પુત્ર વીર નારાયણના નામથી શાસન સંભાળ્યું. 1565માં આસીફખાનના નેતૃત્વ હેઠળની મુઘલ સેનાએ દુર્ગાવતીને હરાવી. રાણી અને તેમનો પુત્ર યુદ્ધમાં લડતાં-લડતાં મૃત્યુ પામ્યાં.

ગઢકટંગા રાજ્યએ હાથીઓના વેપાર દ્વારા પુષ્કળ ધન કમાયું હતું. ગઢકટંગા પર વિજય મેળવી મુઘલોએ પુષ્કળ ધન અને હાથીઓ મેળવ્યા. તેમણે રાજ્યનો મોટો ભાગ પોતાનાં નિયંત્રણમાં રાખ્યો. જ્યારે બાકીનો ભાગ વીર નારાયણના કાકા ચંદરશાહને આપ્યો. ગઢકટંગાના પતન બાદ નિર્બળ બનેલ ગોંડ રાજ્ય શક્તિશાળી બુંદેલો અને મરાઠાઓના આક્રમણ સામે ટકી શક્યું નહિ.

અહોમ : અહોમ લોકો તેરમી સદીમાં હાલના મ્યાનમારથી આવી અસમની બ્રહ્મપુત્ર નદીના ખીણવિસ્તારમાં વસ્યા. તેમણે ભુઈયા(ભૂસ્વામી/જમીનદાર)ની જૂની રાજકીય વ્યવસ્થાને બદલી એક નવા રાજ્યની સ્થાપના કરી. સોળમી સદીમાં ચુટિયો (ઈ.સ. 1523) અને કોય-હાજો (ઈ.સ. 1581) રાજ્યોને પોતાના રાજ્યમાં ભેળવી અને આસપાસની જનજાતિઓને જીતીને એક વિશાળ અહોમ રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. સત્તરમી સદીમાં તો તેઓ દારૂગોળો અને તોપોનું નિર્માણ પણ કરી શકતા હતા.

જોકે દક્ષિણ-પશ્ચિમથી અહોમ લોકો પર ઘણાં આક્રમણો થયાં. ઈ.સ. 1662માં મીર જુમલાના નેતૃત્વ હેઠળની મુઘલ સેના સામે બહાદુરીથી લડવા છતાં તેઓ હાર્યા. પરંતુ એ વિસ્તાર પર મુઘલોનું પ્રત્યક્ષ પ્રભુત્વ લાંબા સમય સુધી ટકી શક્યું નહિ.

અહોમ રાજ્ય બળજબરીપૂર્વકના શ્રમ (Forced Labour) પર આધારિત હતું. જે લોકો પાસે રાજ્ય માટે બળજબરીથી કામ કરાવાતું તે ‘પાઈક’ કહેવાતા. દરેક ગામમાંથી નિશ્ચિત કરવામાં આવેલ સંખ્યામાં ‘પાઈક’ મોકલવાના રહેતા. વસતિ-ગણતરીને આધારે વધુ વસતિ ધરાવતા વિસ્તારોમાંથી ઓછી વસતિવાળા વિસ્તારોમાં લોકોને ખસેડવાથી અહોમ કુળનાં વિભાજન થઈ ગયાં. સત્તરમી સદીના પ્રથમ દશકમાં વહીવટી વ્યવસ્થા કેન્દ્રીકૃત બની. વર્તમાન કાયદાઓ અને જોગવાઈઓ અનુસાર કોઈ વ્યક્તિ પાસે બળજબરીપૂર્વક કામ કરાવવું એ ગુનો ગણાય છે, જે આપણે સૌ જાણીએ છીએ.

આ જનજાતિના તમામ પુરુષો યુદ્ધના સમયે સેનામાં જોડાતા અને અન્ય સમયમાં સિંચાઈ-વ્યવસ્થા જેવા સાર્વજનિક કાર્યો કરતાં. અહોમ લોકોએ ચોખાની ખેતીની નવીન પદ્ધતિઓ અમલમાં મૂકી.

અહોમ સમાજ કુળમાં વહેંચાયેલો હતો. તેમના કુળને ‘ખેલ’ કહેવામાં આવતું. ઘણાં ગામો પર ખેલનું નિયંત્રણ રહેતું. ખેડૂતને ગામના સમાજ દ્વારા આપવામાં આવેલ જમીન ગામસમાજની સંમતિ વગર રાજા પણ પાછી લઈ શકતો ન હતો.

શરૂઆતમાં અહોમ લોકો જનજાતીય દેવતાઓ(પ્રકૃતિના દેવતાઓ)ની ઉપાસના કરતા હતા. રાજા દ્વારા મંદિરો અને બ્રાહ્મણોને જમીનનું દાન આપવામાં આવતું. સિબસિંહ (ઈ.સ. 1714 - ઈ.સ. 1744)ના સમયમાં હિંદુધર્મ ત્યાંનો મુખ્ય ધર્મ બની ગયો હતો. હિંદુધર્મ અપનાવ્યા છતાં અહોમ રાજાઓએ પોતાની પરંપરાગત માન્યતાઓ સંપૂર્ણપણે છોડી નહિ.

અહોમ સમાજ એક અત્યંત સુસંસ્કૃત સમાજ હતો. કવિઓ અને વિદ્વાનોને જમીન દાનમાં આપવામાં આવતી. નાટ્યપ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવતું. સંસ્કૃતની અગત્યની સાહિત્યિક કૃતિઓનો સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદ કરાવવામાં આવ્યો હતો. ‘બુરંજી’ નામની ઐતિહાસિક કૃતિને પહેલાં અહોમ ભાષામાં અને પછી આસામી ભાષામાં લખવામાં આવી હતી.

ગુજરાતની જનજાતિ

ગુજરાતમાં ડાંગ અને અન્ય પૂર્વીયપટ્ટીમાં આવાં જનજાતીય રાજ્ય જોવા મળતાં હતાં. સંતરામપુર, દેવગઢબારિયા તેમજ ડાંગની રાજ્ય-વ્યવસ્થા અને સંસ્કૃતિ વિશિષ્ટ હતી. તેમના તમાશા, ભવાડા અને ઠાકર્યા જેવાં નૃત્યો વિશ્વવિખ્યાત થયાં છે. ડાંગમાં ડાંગ-દરબાર પ્રતિ વર્ષ ભરાય છે, જેમાં રાજાઓને વર્ષાસન આપવામાં આવે છે.

ડાંગી નૃત્ય

આટલું જાણો

ડાંગ-દરબાર

હોળીના તહેવાર દરમિયાન ‘ડાંગ-દરબાર’ યોજવાની શરૂઆત વર્ષો પહેલાં થઈ હતી. સરકારે ડાંગીરાજાઓ અને નાયકોને તેમના હકના બદલામાં વંશ પરંપરાગત ‘સાલિયાણું’ આપવાનું નક્કી કર્યું, જે પરંપરા આજે પણ ચાલુ છે.

બદલાતો સમય : નવી જનજાતિઓનું માળખું

16મી અને 17મી સદી સુધીના જનજાતિના ઇતિહાસને આપણે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કાળાંતરમાં અનેક જનજાતિઓમાં વ્યાપક પરિવર્તનો આવ્યાં. વર્ષ આધારિત સમાજ અને આદિવાસી સમાજના લોકોના એકબીજા સાથેના

સંપર્કને કારણે બંને સમાજમાં પરિવર્તન આવ્યું. વિવિધ જનજાતિઓએ જુદી-જુદી આજીવિકા અપનાવી. સમય જતાં તેમાંની ઘણી જનજાતિઓ જાતિ આધારિત સમાજનો ભાગ બની. જોકે ઘણી જનજાતિઓએ હિંદુધર્મ અને જાતિ-વ્યવસ્થાથી મોટે ભાગે દૂર રહી. કેટલીક જનજાતિઓએ સુસંગઠિત વહીવટી વ્યવસ્થા ધરાવતાં મોટાં શક્તિશાળી રાજ્યોની સ્થાપના કરી. જેથી તેઓને તેમનાથી મોટાં અને વધુ જટિલ સામ્રાજ્યો સાથે સંઘર્ષ થયો.

- **કલ્પના કરો :** દર ત્રણ મહિને રહેઠાણ બદલતી વિચરતી જાતિ/સમુદાયના તમે સભ્ય છો. આની તમારા જીવન પર શી અસર થશે.

સ્વાધ્યાય

1. યોગ્ય જોડકાં જોડો :

અ

- (1) ગઢકટંગા
- (2) વર્ષાસન
- (3) શ્રમિક
- (4) અમનદાસ
- (5) ખોખર જનજાતિ
- (6) બલોચ

બ

- (A) પાઈક
- (B) સંગ્રામશાહ
- (C) પંજાબ
- (D) 70,000 ગામડાં
- (E) નાનાં કુળોમાં વિભાજિત
- (F) ડાંગ-દરબાર

2. ખાલી જગ્યા પૂરો :

- (1) એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ભટકતી જાતિઓને કહેવામાં આવતી.
- (2) અહોમ લોકો દ્વારા રચવામાં આવેલી ઐતિહાસિક કૃતિઓ હતી.
- (3) પોઠનો સમૂહ તરીકે ઓળખાતો.

3. વિધાન સાચું છે કે ખોટું તે જણાવો :

- (1) અકબરના મનસબદાર માનસિંહે ચેરજાતિ પર હુમલો કરી વિજય મેળવ્યો હતો.
- (2) ગુજરાતમાં નટ, બજાણિયા, કાંગસિયા જેવી વિચરતી વિમુક્ત જાતિઓ વસે છે.
- (3) ગોંડલોકો તોપનું નિર્માણ કરી શકતા હતા.
- (4) દક્ષિણ ભારતમાં વેતર, કોરાગા અને મારવાર જાતિના લોકો વસતા હતા.

4. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) વિચરતી જાતિના પશુપાલકો અને સ્થાયી ખેડૂતો વચ્ચે કયા પ્રકારનો વિનિમય થતો હતો ?
- (2) જનજાતિઓમાં જોવા મળતો સામૂહિકતાનો સિદ્ધાંત સમજાવો.
- (3) અહોમ સમાજ સુસંસ્કૃત સમાજ હતો. આવું શાના આધારે કહી શકાય ?
- (4) ગોંડલોકોનો ઇતિહાસ અહોમ લોકોથી કેવી રીતે અલગ હતો ?
- (5) વણજારા અર્થતંત્ર માટે કેવી રીતે મહત્વપૂર્ણ હતા ?

પ્રવૃત્તિ

- આ પ્રકરણમાં દર્શાવેલ જનજાતિઓનું સ્થાન નકશામાં દર્શાવો. કોઈ પણ બે જનજાતિઓની તેમની આજીવિકા તેમજ તેમની ભૌગોલિક વિશેષતા અને પર્યાવરણની અનુકૂળતા સંદર્ભે ચર્ચા કરો.
- હાલની સરકાર દ્વારા આદિવાસીઓ સંદર્ભે ઘડવામાં આવેલ નીતિઓ વિશે જાણો અને તે સંદર્ભે ચર્ચાનું આયોજન કરો.
- વિચરતી જાતિના પશુપાલકો વિશે માહિતી મેળવો. તે ક્યાં પશુઓ પાળે છે ? તેઓ કયા વિસ્તારોમાં જાય છે ?

●